

УДК 316.6

Чуйко Галина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
e-mail: halynka2244@ukr.net

МАНІПУЛЯТИВНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Анотація

У статті представлена спроба аналізу психологічних особливостей інформаційного впливу в суспільстві та його ролі у саморозвитку особистості.

Особлива увага акцентується на маніпулятивній суті інформаційного впливу, який проявляється в комунікативному просторі життя особистості, подекуди проникаючи в міжособистісне спілкування.

Вказано на відмінності між комунікацією (як процесом обміну інформацією) та спілкуванням (як міжособистісною взаємодією), підсумовано, що вільний розвиток особистості можливий лише за умови її включеності до міжлюдської взаємодії, передумовою чого є щире міжособистісне спілкування.

Зазначено, що комунікативний простір життя особистості у сучасному світі наповнений потоком інформації, яку необхідно сприймати усвідомлено, критично оцінюючи її аргументованість, виявляючи її реальний смисл, не вірячи апріорі у її достовірність, базуючись лише на позитивному враженні від джерела інформації.

Зроблений висновок про те, що інформаційно-комунікативний вплив на людину в суспільстві за суттю є переважно маніпулятивним і суб'єкт-об'єктним за характером; про неможливість адекватного розвитку і самоактуалізації особистості в умовах постійної маніпуляції соціального оточення.

Констатується, що за такої умови людина – успішний маніпулятор може реалізувати, розвинути та проявити свої здібності найкраще і найлегше, тоді як для людини, яка не вміє досконало маніпулювати чи не хоче вдаватися до використання інших людей для досягнення власних цілей, це може

перетворитися на проблему.

***Ключові слова:** інформаційний вплив, маніпуляція, спілкування, розвиток, самореалізація, взаємодія.*

Чуйко Галина Васильевна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології Черновицького національного університета імені Юрія Федьковича

МАНИПУЛЯТИВНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННОГО ВЛИЯНИЯ

Аннотація

В статті представлена спроба аналізу психологічних особливостей інформаційного впливу в суспільстві і його ролі в саморозвитку особистості.

Особое внимание акцентируется на манипулятивной сущности информационного воздействия, проявляющегося в коммуникативном пространстве жизни личности, иногда проникая в межличностное общение.

Указано на различия между коммуникацией (как процессом обмена информацией) и общением (как межличностным взаимодействием), подытожено, что свободное развитие личности возможно только при условии ее включенности в межличностное взаимодействие, предпосылкой чего является искреннее межличностное общение.

Отмечено, что коммуникативное пространство жизни личности в современном мире наполнено потоком информации, которую необходимо воспринимать осознанно, критически оценивая ее аргументированность, выявляя ее реальный смысл, не доверяя априори ее достоверности, основываясь только на положительном впечатлении от источника информации.

Сделан вывод о том, что информационно-коммуникативное воздействие на человека в обществе, по сути, является преимущественно манипулятивным и субъект-объектным по характеру; о невозможности адекватного развития и самоактуализации личности в условиях постоянной манипуляции социального окружения.

Констатируется, что при таком условии человек – успешный

манипулятор может реализовать, развить и проявить свои способности лучше и легче, тогда как для человека, который не умеет в совершенстве манипулировать или не хочет прибегать к использованию других людей для достижения собственных целей, это может стать проблемой.

Ключевые слова: *информационное влияние, манипуляция, общение, развитие, самореализация, взаимодействие.*

Chuyko Halyna Vasylivna, candidate of philological sciences, associate Professor of psychology department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MANIPULABILITY OF THE INFORMATIONAL INFLUENCE

Summary

The article presents an attempt to analyze the psychological peculiarities of informational influence in the society and its role in the self-development of personality.

Particular attention is paid to the manipulative essence of the informational influence, which is manifested in the communicative area of personality's life, sometimes penetrating into interpersonal communication.

The differences between communication (as a process of information exchange) and communication (as interpersonal interaction (conversation)) are indicated, it is concluded that free development of the personality is possible provided of her engagement in the interpersonal interaction, and a sincere interpersonal communication is the precondition of this.

It is noted that the communicative space of personality's life in the modern world is filled with information flow, which needs to perceive consciously, critically evaluating its argumentation, revealing its real meaning, not trust a priori in its reliability, based only on a positive impression from the source of information.

It is concluded that the informational-communicative influence on a person in a society in essence is mainly manipulative and subject-objective by character; about the impossibility of adequate development and self-actualization of the person in

conditions of permanent manipulation of the social environment.

It is stated that under such condition, a person – a successful manipulator can realize, develop and manifest his abilities more better and easier, while for a human who is not able to manipulate perfectly or does not want to use other people to achieve his own goals, this can become a problem.

Keywords: *informational influence, manipulation, communication, development, self-realization, interaction.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Ні для кого не секрет, що людина нашого соціуму (а подекуди – й у світі в цілому), перебуваючи у стані перманентного стресу, що межує з переживанням кризовості власного існування, через відчуття нестабільності та непередбачуваності подій (постійного очікування гіршого, чому сприяють і щоденні повідомлення про ситуацію на східному фронті, що, дещо перефразовуючи Е.-М. Ремарка, «...без змін»), не може покладатися на реалізацію своїх планів і бажань у майбутньому. І цілком закономірно, що в очікуванні того, що ще може статися, і нових тривожних повідомлень, у нас бракує як належної вмотивованості, так і часу, щоб обрати перший, логічно аргументований шлях сприйняття та оцінки переконуючих повідомлень (точніше, тих, що мають намір переконати, не завжди будучи переконливими) наших засобів масової інформації (інформаційного впливу на суспільну свідомість), що дозволило б сприймати інформацію, критично оцінюючи її аргументованість і якість (доказовість і значимість). Натомість ми відкриваємо простір і шлях для маніпулятивного впливу на нашу свідомість, сприймаючи різні «псевдопереконуючі» повідомлення на віру, орієнтуючись на довіру до джерела повідомлення, не усвідомлюючи, що саме цей факт закладає основу і можливість для маніпуляції нашою свідомістю. Підтверджується відкриття соціальної психології: «Отримане повідомлення стає предметом глибокого аналізу, при якому основна увага приділяється якості наведеної аргументації у тому випадку, коли у людей наявна як мотивація, так і можливість провести такий аналіз» [9], проте, якщо хоча б один з названих

чинників відсутній (а в нашому випадку «відсутнім» може виявитися не один фактор), – людина «пiде» поверховим шляхом сприйняття інформації, не вдаючись до аналізу її якості, а покладаючись на статус і привабливість комунікатора.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковці достатньо багато уваги приділяли вивченню феномену соціального впливу, аналізу різних його аспектів: Г.Шіллер, Р.Чалдіні, Ф.Зімбардо, Е.Шостром, Н.Хомський, Є.Л. Доценко, С.Г. Кара-Мурза, В.О. Татенко, В.В. Москаленко, Г.Г.Почепцов, О.В. Сидоренко, В.П. Шейнов, ін. Проте, невичерпність і актуальність проблеми інформаційного впливу в сучасному світі викликають постійну цікавість до неї.

Мета цієї статті – проаналізувати психологічні особливості інформаційно-комунікативного впливу на людину.

Комунікативний простір розвитку особистості у сучасному світі й Україні зокрема є наскрізно маніпулятивним, оскільки немає людини, яка б не маніпулювала іншими (навіть не завжди усвідомлюючи цей факт) в тій чи іншій мірі; маніпулювання ж масовою свідомістю з метою «формування суспільної думки» – своєрідна традиція суспільного розвитку. Згідно С.Г. Кара-Мурзи, маніпуляція – «спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей в потрібному владі напрямку», при цьому «до людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, особливого роду речей» [3].

Є.Л. Доценко дає кілька визначень маніпуляції, серед яких, на нашу думку, найточнішим є таке: «маніпуляція – це дії, спрямовані на «прибирання до рук» іншої людини, коверзування над нею, що робиться настільки майстерно, що в неї створюється враження, ніби вона самостійно керує своєю поведінкою» [2, с.60]

Виклад основного матеріалу. Постійно маніпулююче оточення неспроможне сприяти розвитку людини-актуалізатора (як би на це не

сподівався Е.Шостром). Причому, до майбутнього маніпулювання людина готується з дитинства, спостерігаючи за прихованим взаємовпливом у сімейних стосунках (як подружніх, так і дитячо-батьківських), засвоюючи маніпулятивні прийоми і техніки родичів, перш ніж виробити власні. Надалі арсенал майбутнього маніпулятора розширюється і урізноманітнюється завдяки збільшенню комунікативного кола особистості під час навчання та виховання у різних соціальних інститутах, професійній діяльності (крім того, дуже багато професій засновані на вмінні якісно і непомітно маніпулювати іншими людьми). Причому маніпулятивні техніки з дитинства перевіряються на впливовість, подекуди – інтуїтивно (так, якщо малюк перевірить, що його поведінка: демонстративний лемент, плач і тупання ніжками, що збирають «глядачів», не змусять маму купити йому бажану іграшку, він намагатиметься підібрати більш дієвий засіб маніпулятивного впливу на батьків, і якщо вони являтимуть собою не найгірші зразки маніпуляторів, навряд чи таким засобом впливу стане переконуюче відверте (чесне) прохання). Тоді як дорослий маніпулятор постійно довільно чи ні вдосконалює свою майстерність у прихованому впливі на інших людей з метою досягнення власних цілей. Так що маніпуляція і маніпулятори – родом з дитинства, а в дорослому віці – це вже майстер маніпулятивного впливу. Тому закономірно, що самоактуалізованих особистостей А.Маслоу нараховував лише у межах 5 % усього населення.

Оскільки ж сучасні люди не уявляють собі життя не лише без безпосереднього спілкування з іншими людьми, але й без актуальної інформації, інформаційний вплив стає ще одним (і далеко не додатковим) джерелом маніпуляції особистістю та суспільною свідомістю. Тобто, комунікативний простір сучасної особистості насичений інформацією, яку необхідно осмислювати, розшифровувати і відфільтровувати, а не сприймати однозначно як цілком достовірну і варту довіри, відшукуючи в океані маніпуляції острівцець реального смислу інформації. Особливо ускладнюється ситуація у зв'язку з інформаційною війною, що туманом непевності огортає «гібридну» війну з агресором на сході України та ситуацію в країні і за її межами.

Загально визнаною є типологія маніпуляторів Е. Шострома [10], який, виділивши стилі активного та пасивного маніпуляторів за характером поведінкових проявів, запропонував класифікацію маніпуляторів, що налічує вісім типів (і, за його твердженням, в кожному з нас – поєднання з кількох маніпуляторів, що дає нам можливість по-різному виглядати і сприйматися іншими людьми). Проте, як на нас, більш логічно виділяти два крайні варіанти маніпуляторів за рівнем усвідомленості як процесу, так і результатів маніпулятивного впливу: того, хто повністю усвідомлює суть і моральний бік своїх дій, та того, хто здійснює маніпуляцію мимовільно, не розуміючи, що, власне, він робить з іншою людиною, мислено перетворюючи її на річ, створену задля його задоволення. До речі, не зайве тут згадати і «маніпулятора мимоволі», який, усвідомлюючи аморальність використання маніпуляції в комунікативному процесі, все ж змушений до неї звертатися задля збільшення своїх шансів отримати бажане, розуміючи, що на відверто і навіть тактовно висловлене прохання чи й логічно аргументоване переконуюче повідомлення той, від кого залежить вирішення проблеми особистості, не відгукнеться. Зазначимо також, що така людина, принаймні, обере для маніпулювання найменш морально травмуючий варіант. Крім того, можна виділити рівні маніпуляторів за «якістю» програвання своєї ролі: новачок, любитель, професіонал і майстер маніпулятивного впливу, – де якість (результати) маніпуляції та кількість доступних (засвоєних) її прийомів поступово зростають, як і частота звернення до маніпулятивного вирішення проблем та отримання позитивного результату від його застосування (ми не випадково обрали назви, які зустрічаються в комп'ютерних іграх, – зрештою, ще В.Шекспір стверджував, що весь світ – театр, а люди в ньому – актори, а Е.Берн докладно пояснив, що люди постійно грають ігри, маніпулятивні за суттю). Тоді як типи маніпуляторів, виділені Е.Шостромом, варто використати для класифікації тих осіб, які вже засвоїли маніпулятивну поведінку як фундамент власної життєдіяльності. Крім того, кожен маніпулятор за своєю суттю – імітатор: він намагається не «бути», а «здаватися», він більше говорить, ніж робить, більше

обіцяє, ніж виконує, частіше висловлюється про почуття, ніж відчуває; він лише робить вигляд, що живе; кожен, з ким він спілкується, може пояснити, яким йому здався співрозмовник, проте навряд чи хоча б хтось з них може пояснити, яким він є насправді.

Зазначимо також, що, на нашу думку, значення понять «комунікація» і «спілкування» не тотожні (хоча початково «комунікація» означала саме те, що зараз іменується спілкуванням, більш того, й у словнику української мови ці поняття вважаються синонімами [4, с.254]). І поняття «комунікативний простір» передбачає існування людини у вимірі, де з усіх боків постійно надходить інформація, на яку або немає необхідності реагувати, або вона безпосередньо не стосується людини (безвідносна щодо неї), принаймні, з її точки зору, або така необхідність наявна, проте реакція може обмежитися внутрішнім діалогом (у відповідь на отриману інформацію, хоча далеко не всі люди, сприймаючи масову інформацію, вдаючись до її інтерпретації, шукаючи відповідь на питання: що це означає насправді?), чи відповідною поведінкою; або ж її надмірна кількість, так що людина фізично не здатна не просто її почути і зрозуміти, але й звернути на неї увагу (наприклад, через семантичний чи психологічний шум – коли думки зайняті іншим чи виникають специфічні асоціації), пропускаючи і частку тієї інформації, яка може виявитися суб'єктивно значимою і важливою для людини – що й трапляється частіше за все у сучасному світі; це простір соціальної масової комунікації, і міжсуб'єктне спілкування – мізерна його частина. Проте, по-справжньому, вільно, за власним бажанням людина розвивається, духовно збагачується в комунікативному просторі соціуму лише у процесі спілкування як суб'єкт-суб'єктної міжлюдської взаємодії – коли «душа з душею» говорить, тоді як масовий інформаційний вплив в основному здатний розвивати особистість конформного виразника ідей соціуму (навіть не розділяючи їх внутрішньо). Не заперечуючи позитивну роль ЗМІ, масової комунікації в житті суспільства і окремої людини у поширенні інформації, що допомагає пізнавати світ, орієнтуватися у світових і суспільних подіях і процесах, зазначимо, що вона претендує на виконання не

лише інформативної, але й контролюючої функції (не лише довільно обираючи інформацію для повідомлення та форму її подачі, але й оцінюючи потрібний напрямок її сприйняття).

Комунікативний простір життя особистості – це, власне, інформаційний простір, пов'язаний з трансляванням інформації, вплив якої може проявитися у думках, поглядах та поведінці людини. Це поняття не синонімічне «простору спілкування». Ще К.Ясперс, виділяючи два типи комунікації: екзистенційну і масову, – бачив їх відмінність у тому, що перша (яка, за суттю, може бути міжсуб'єктним спілкуванням) дає можливість кожному зі співрозмовників («двох самостійних самостей») «зрозуміти своє власне буття», тоді як друга – «позбавлена самосвідомості, народно-історичного ґрунту, є керованою і маніпульованою ззовні», хоча характерна для сучасності [6].

Тобто для людини, яка живе у певному суспільстві, це можливість лише отримувати інформацію та сприймати вплив, передбачений нею як можливий чи цілеспрямований (чи опиратися йому), тобто з комунікативного простору життя особистості виключається не лише діалогічність, але й «випадають» взаємодія для досягнення взаєморозуміння і вироблення спільної стратегії дії та зворотний зв'язок – необхідні складові інтрасуб'єктного спілкування, у якому передбачена рівність партнерів. Крім того, Е. Шостром цілком слушно зазначає, що «з одного боку, сучасна людина не вміє налагоджувати глибокі контакти, з іншого, – не вміє уникати поверхових, непотрібних контактів» [10].

Як на нас, досить влучно спілкування та комунікацію розмежував М.С. Каган, зазначивши, що коли мова йде про спілкування, мають на увазі міжсуб'єктну взаємодію, що визначає осіб, які спілкуються, як активних, свідомих, вільних у виборі способу своїх дій, тоді як комунікація – «це вплив суб'єкта на іншу людину як на об'єкт власної активності за допомогою передачі знань, відомостей, уявлень» (інформації) [5, с.378], тобто, коли йдеться про спілкування, передбачаються суб'єкт-суб'єктні стосунки чи, принаймні, установка; у випадку ж комунікації – лише суб'єкт-об'єктні (респондент у цьому випадку розуміється як розширено, так і знеособлено).

Об'єднує спілкування і комунікацію інформація, яка в одному варіанті може набути форми розмови, діалогу, а в другому – лише монологу, оскільки зорієнтована лише на повідомлення, передачу інформації. Так, ЗМІ (значна частина нашого комунікативного простору) лише передають інформацію (приховуючи намагання чинити вплив на аудиторію), маніпулюючи суспільною думкою. Така комунікація не має конкретного адресата, вона спрямована «до всіх, хто почує»; з іншого боку, вона і не може орієнтуватися на кожного – всі люди різні. Результати цього впливу адресуються зазвичай не самому його джерелу, оскільки люди розуміють, що засоби інформаційного впливу частіше не генерують, а лише транслюють потрібну і вигідну для певної частини соціуму, спільноти інформацію, яка має бути донесена до суспільної (масової) свідомості (це зовнішня щодо ЗМІ інформація), і саме суспільство (чи зацікавлена в цьому його частина) потурбувалося, щоб ця інформація була сприйнята і прийнята адресатом. Зазначимо, що й розмова з маніпулятором (маніпуляторів) (яку Е. Шостром слушно назвав «напівконтактом») монологічна: насправді вона не передбачає справжньої взаємодії, кожен зі співрозмовників намагається розв'язати завдання повідомити іншому інформацію, проконтролювати її отримання другою стороною й оцінити результат (чи саме так, як хотів комунікатор, його зрозуміли) – це позбавляє його можливості почути і зрозуміти іншого, можливості справжнього особистісного контакту (чи здогадується він, що і його «партнер» по комунікації чинить так само?).

Досить цікавими, хоча, як на нас, надто ідеалізованими є погляди на спілкування і комунікацію Г.О. Арсентьевої. З одного боку, нам цілком імponує думка авторки, що «у комунікацію людина вступає не інакше, як частково, фрагментарно, функціонально-вибірково, відділяючи щось від себе для повідомлення іншому, а решту затримуючи в собі поза зверненістю до нього» [1, с.12] і така інформація не буває «щиросердною», а комунікатор – це лише соціально-рольова маска людини у певній ситуації. З іншого ж, – здивування викликає щира упевненість Г.О. Арсентьевої в тому, що, на противагу кому-

нікації, у спілкування людина «вступає» «у всій своїй єдиній і неділимій усталеній цілісності, нічого не залишаючи собі не втягнутим у зверненість,.. людина всю себе адресує,.. являє саму себе,.. розкриває правду», що людина «розкрита назустріч» іншій людині [1]. Як на нас, сучасна (пострадянська) людина не «розкриває правду» і не буває щиросердною майже ніколи навіть наодинці із собою; тим більше, у спілкуванні (навіть суб'єкт-суб'єктному) з іншою людиною на саморозкриття і «адресування» себе повністю не варто й сподіватися; а спілкуючись, як і у випадку комунікації, людина ховається за рольовою маскою (і «щирість» – також може бути показною, імітацією) (хоча, Е.Фромм справедливо зазначає, що, визначаючи людину суто відповідно до її соціальної ролі, її «дуже часто розглядають як річ» [8]); виключення зустрічається надзвичайно рідко; «назустріч» же ми розкриваємося лише дуже близьким людям, яким безмежно довіряємо, у дуже окремих ситуаціях і обставинах, дуже на короткий час (і навіть у цьому випадку – можемо пошкодувати) – і знову заповзаємо у власну мушлю. Доречно, як на нас, тут згадати Ф.І. Тютчева (мовою оригіналу): «Мысль изреченная есть ложь», – тож наскільки ми розкриваємо себе справжніх у спілкуванні з іншими людьми? Тому спілкування – це також (як в комунікації) передача інформації, лише з прагненням, щоб її почули, зрозуміли, відреагували і дали відповідь (свою інформацію), (і, можливо, отримали задоволення від самого процесу спілкування), і ситуація постійно (у ході спілкування) може повторюватися. Додамо ще зовсім не риторичне запитання: маніпулятор ставиться до інших як до речей (Е.Шостром), – чи можна (чи психічно адекватно) спілкуватися з річчю? Відповідь очевидна.

Саме у таких ситуаціях і комунікативних умовах доводиться жити і розвиватися сучасній людині. Причому постійне маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю не лише не виключає розвитку особистості, але й загартовує її, робить адекватною до соціуму, в якому живе людина, з одного боку, та сприяє розвитку маніпулятивних здібностей та усвідомленню маніпуляції з боку оточуючих, що заставляє «фільтрувати» отримувану

інформацію, – з іншого.

Суть розвитку – в тому, що це завжди «перехід від одного якісного стану до іншого, вищого» [7, с.631], але цей перехід не завжди поступальний: у процесі розвитку може змінитися як його напрямок (спрямування), так і об'єкт (і тоді перед цією зміною може статися момент зупинки в розвитку, більш того, нам здається, що такі «зупинки» – також частина розвитку особистості – саме під час них людина здатна, осмисливши свою життєву ситуацію, адекватно її оцінити і зрозуміти, чи насправді вона розвивається в бажаному напрямку, чи варто оговтатися, вирішуючи, куди і як рухатися далі). Е.Шостром також зазначає, що «сучасна гуманістична психологія передбачає, що з усіх маніпуляцій ми можемо розвинути позитивний потенціал, який Абрахам Маслоу і Курт Гольдштейн називають “самоактуалізування”» [10]. Проте, нам важко уявити, як маніпулювання, яке заважає людині «бути і жити», перетворюючи її на «стурбований автомат», може розвинути у неї щось позитивне. При цьому невирішеним залишається питання про можливість самоактуалізації та саморозвитку особистості в умовах цілковитої зануреності в маніпулятивний простір (по суті, несправжності) оточення і самого маніпулятора-початківця з тенденцією розвитку до типового маніпулятора чи, можливо, професіонала (що певною мірою залежить і від спрямованості та здібностей особистості). Якщо розуміти процес самоактуалізації в дусі А.Маслоу «за підручником», як найвищу (найбільш значиму) вроджену потребу і тенденцію особистості, то для маніпулятора вона цілком досяжна як через вродженість цієї потреби росту і розвитку, так і завдяки його маніпулятивним здібностям (Е.Шостром навіть радить маніпулювати «більш творчо», щоб поводитися «актуалізаційно» [10]), більш того, саме для людини, менш схильної до використання маніпулятивного шляху досягнення своїх цілей, у суспільстві маніпуляторів самореалізація може стати проблематичною, оскільки маніпулятору легше і більш ймовірно реалізувати як фізіологічні, так і психологічні потреби особистості (дефіцитарні та буттєві), ставши самоактуалізованою (А.Маслоу), повноцінно функціонуючою (К.Роджерс) чи

зрілою (Г.Олпорт) особистістю. Але, якщо витлумачити процес самоактуалізації, самореалізації (А.Маслоу, К.Роджерес), самоздійснення (Ш.Бюлер) чи самопізнання (Р.Ассаджиолі) як прагнення особистості стати собою, реалізувати свою внутрішню суть, самість, бути тим, ким має бути людина за призначенням і долею, «дати життя самій собі, стати тим, чим вона є потенційно» (Е.Фромм), здійснити індивідуацію (К.-Г.Юнг), то у маніпулятора можуть виникнути із цим певні проблеми (причому частіше – якщо маніпуляція не стала для нього стилем життя) – він не уявляє собі, як бути собою справжнім, а не грати роль. А зрозуміти, що ти – маніпулятор, зовсім не означає стати на шлях самоактуалізації. На наш погляд, прагнення самоактуалізації, маніпулюючи іншою людиною з усвідомленням цього та розумінням аморальності прихованого впливу, може перетворитися на когнітивний дисонанс (адже одне виключає інше), і людина, намагаючись вийти з нього, може або рухатися в напрямку самоздійснення, відмовившись від маніпулювання іншими і сприйняття їх як речей, призначених для власного задоволення (згадаймо Е.Фромма: «людина – не річ, а жива істота, яку можна зрозуміти лише в тривалому процесі її розвитку» [8]), або «знявши» для себе проблему аморальності маніпулювання іншою людиною, – продовжувати маніпулювати, досягаючи власних цілей, використовуючи інших як засіб. Тобто людина, для якої цілком прийнятно маніпулювати іншими, яка розуміє, що так само маніпулюють і її свідомістю, може розвиватися у напрямку самоактуалізації, використовуючи інших людей для задоволення власних дефіцитарних і буттєвих потреб, це самоактуалізація за рахунок інших; або ж вона може по-своєму розуміти як процес, так і результат самоактуалізації (адже, якщо самореалізація – це втілення людиною своїх найкращих здібностей і можливостей, то для природженого маніпулятора – це реалізація його здібностей до наймайстернішого маніпулювання іншою людиною якраз у дусі Е.Шострома). Проте Е.Шостром невиправдано оптимістично вірить, що у кожній людині поєднуються маніпулятор і актуалізатор, і в кожному є «певне щире начало, яке дозволяє нам вірити своїм почуттям, знати свої потреби і

переваги, радіти справжньому супротивнику, пропонувати, коли потрібно, необхідну допомогу і не боятися проявити свою агресію» [10].

Підсумуємо: у маніпулятивній комунікації люди позбавлені рівноправності з джерелом повідомлення і невідільні від прихованого примусу до певного сприйняття інформації та реагування під її впливом – у результаті розвивається особистість, певною мірою позбавлена не лише моральності, але й людяності. Проте, залежно від виду спілкування, за наслідками застосування можна виділити два види маніпуляції: «для» (за) та «проти». Так, маніпулювання у діловому спілкуванні має на меті отримати бажане з найменшими втратами *для* себе (при цьому маніпулятор зазвичай не прагне принизити ділового партнера), тоді як маніпуляція у міжособистісному спілкуванні завжди спрямована *проти* – іншої людини, стосунків, самого суб'єкт-суб'єктного спілкування – навіть всупереч бажанню маніпулятора.

Прихильники маніпуляції намагаються пояснити, що маніпуляція – не завжди погано. Цілком погоджуємося, частіше – це дуже погано, вона позбавляє людину свободи, можливості вільного вибору. І не варто, як на нас, як це робить найвідоміший дослідник маніпуляції Е.Шостром, сподіватися, що з маніпулятора, який маніпулює «творчо», вийде самореалізована особистість (у контексті ідей гуманістичної психології), через віру, що у кожній людині є таке-собі «щире начало» [10], яке дозволить-таки людині довіряти собі та світу, поводитися природно і морально (нам взагалі важко зрозуміти логіку Е.Шострома, який, ґрунтовно вивчивши, проаналізувавши і усвідомивши суть маніпуляції та її можливих наслідків, прийшов до таких висновків (підсумків)). Як на нас, значно більше довіри заслуговує переконання Е.Фромма, що «людина у самій глибині душі своєї наділена почуттям справедливості» [8] (їй властиві і докори сумління, яке стає для неї мірилом оцінки поведінки і вчинків інших людей).

І саме почуття справедливості не дозволяє нам повірити у самоактуалізацію маніпулятора, як тільки той професійно-творчо навчиться застосовувати маніпуляцію до всього світу, при цьому використовуючи інших

як засіб власної самореалізації, як бездушні речі. Тому думка Е.Фромма: «найжахливішою з людських пристрастей я вважаю прагнення сильнішого використовувати іншу людину як засіб досягнення своїх егоїстичних цілей. Це ніщо інше як витончена форма канібалізму. Але канібальська передісторія людства може завершитися лише тоді, коли людина перестане бути засобом вжитку для свого сильнішого побратима. Тому необхідно цілком розуміти, наскільки злочинні наші звичаї і нориви. Причому повного усвідомлення не досить, поки не включається механізм каяття» [8], – знаходить наш найщиріший відгук і розуміння.

Методологічне та загальнонаукове значення статті полягає в тому, що представлений в ній погляд на ймовірнісний самоактуалізаційний розвиток особистості маніпулятора поглиблює розуміння проблеми інформаційного впливу.

Висновки. Інформаційно-комунікативний вплив на людину в суспільстві за суттю є переважно маніпулятивним і суб'єкт-об'єктним за характером. Міжособистісне спілкування складає мінімальну частину комунікативного простору особистості. Саморозвиток і самореалізація особистості за таких умов значно ускладнюється, перетворюючись на максимально «творче» використання маніпуляції та вдосконалення маніпулятивних здібностей особистості.

Можливу **перспективу подальшого дослідження** бачимо в аналізі впливу маніпулятивних характеристик особистості на її саморозвиток.

Список використаних джерел

1. Арсентьева Г.О. Порівняльний аналіз комунікації і спілкування / Г.О. Арсентьева // Актуальні проблеми філософії та соціології: зб. наук пр. Одеського нац. університету «Одеська юридична академія». – Вип. 5. – Херсон: Видавничий дім: «Гельветика», 2015.– С.11-14.

2. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.

3. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2004. – 864 с. – (Серия «Политический бестселлер»).

4. Комунікація // Словник української мови: в 11 томах / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – Т.4. – К.: Наукова думка, 1973. – С.254.

5. Омельченко І.М. Спілкування як комунікативна взаємодія і діалог з Іншим: суб'єктний підхід / І.М. Омельченко // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць К-ПНУ ім. І.Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2015. – Вип.28. – С.375-384.

6. Пішак О.В. Специфіка спілкування і комунікації: етико-філософський аналіз [Електронний ресурс] / О.В. Пішак. – Режим доступу: <http://narratif.primordial.org.ua/pishak02.htm>.

7. Розвиток // Словник української мови: в 11 томах / [ред. колег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – Т.8. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 631.

8. Фромм Э. Кто есть человек [Электронный ресурс] / Э. Фромм. – Режим доступа: https://sociology.mephi.ru/docs/sociologia/html/fromm_who_is_human.html.

9. Чалдини Р. Социальная психология. Пойми себя, чтобы понять других! / Р.Чалдини, Д.Кенрик, С.Нейберг. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 336 с. – (серия «Главный учебник»).

10. Шостром Э. Анти-Карнеги / Э.Шостром. – Минск: Порурри, 2004. – 400 с.

References transliterated

1. Arsent'jeva G.O. Porivnjal'nyj analiz komunikacii' i spilkuvannja / G.O. Arsent'jeva // Aktual'ni problemy filosofii' ta sociologii': zb. nauk pr. Odes'kogo nac. universytetu «Odes'ka jurydychna akademija». – Vyp. 5. – Herson: Vydavnychyj dim: «Gel'vetyka», 2015.– S.11-14.

2. Docenko E.L. Psihologija manipuljacii: fenomeny, mehanizmy i zashhita / E.L. Docenko. – М.: CheRo, Izdatel'stvo MGU, 1997. – 344 s.

3. Kara-Murza S.G. Manipuljacija soznaniem / S.G. Kara-Murza. – М.: Jeksmo, 2004. – 864 s. – (Serija «Politicheskij bestseller»).

4. Komunikacija // Slovnyk ukrai'ns'koi' movy: v 11 tomah / [red. koleg. I.K. Bilodid (golova) ta in.]. – T.4. – K.: Naukova dumka, 1973. – S.254.

5. Omel'chenko I.M. Spilkuvannja jak komunikatyvna vzajemodija i dialog z Inshym: sub'jektnyj pidhid / I.M. Omel'chenko // Problemy suchasnoi' psihologii': Zb. nauk. prac' K-PNU im. I.Ogijenka, In-tu psihologii' im. G.S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny. – 2015. – Vyp.28. – S.375-384.

6. Pishak O.V. Specyfika spilkuvannja i komunikacii': etyko-filosofs'kyj analiz [Elektronnyj resurs] / O.V. Pishak. – Rezhym dostupu: <http://narratif.primordial.org.ua/pishak02.htm>.

7. Rozvytok // Slovnyk ukrai'ns'koi' movy: v 11 tomah / [red. koleg. I.K. Bilodid (golova) ta in.]. – T.8. – K.: Naukova dumka, 1977. – S. 631.

8. Fromm E. Kto est' chelovek [Elektronnyj resurs] / E. Fromm. – Rezhim dostupa: https://sociology.mephi.ru/docs/sociologia/html/fromm_who_is_human.html.

9. Chaldini R. Social'naja psihologija. Pojmi sebja, chtoby ponjat' drugih! / R.Chaldini, D.Kenrik, S.Nejberg. – SPb.: prajm-EVROZNAK, 2002. – 336 s. – (serija «Glavnyj uchebnyk»).

10. Shostrom E. Anti-Karnegi / E.Shostrom. – Minsk: Porurri, 2004. – 400 s.

Отримано: 23.03.2018

Відрецензовано: 07.04.2018

Опубліковано: 11.04.2018